

Některé otázky kategorií produktivity a intenzity práce a jejich vzájemného vztahu. (Ke knize V. Halaxy: Produktivita a intenzita práce SNPL, Praha 1958, str. 156.)

V poměrně krátké době po vydání monografie „Produktivita práce“ (vyd. Slovenské vydavat. polit. literatury, Bratislava 1956) uveřejňuje V. Halaxa studii „Produktivita a intenzita práce“. Studie „Produktivita a intenzita práce“ navazuje na předcházející monografii a autor, jak sám v úvodu uvádí, některé myšlenky, příklady a formulace převzal ze své předchozí, slovensky psané knihy. Nová studie je ovšem zpracována tak, že přihlíží k řadě připomínek, které byly v diskusích o jednotlivých otázkách produktivity práce v souvislosti s Halaxovou knihou proneseny, a je dále rozvedena o řadu teoretických otázek intenzity práce samé i jejího vztahu k produktivitě práce. Na celkovém přístupu k zpracování daného tématu se odrážejí závěry, které vyvolala nejen diskuse o této knize, ale i diskuse o recenzi D. Plachtinského „Nepodarená kniha o produktivitě práce“ (Pod zástavou socialismu, čís. 10/56, Pravda — vyd. ÚV KSS), zejména pokud tato diskuse byla v časopise Pod zástavou socialismu otiskána (viz články K. Ostrejše „Niekoľko poznámok k otázkám produktivity práce“ a V. Halaxy „Poznámky k recenzii knihy ‚Produktivita práce‘“ v čís. 5/57 a 24/56). V. Halaxa tentokrát nezatíží studii historickými výklady, které byly v předchozí knize vzhledem k jejímu rozsahu příliš široce rozvedeny; zřejmě se snažil — a to celkem úspěšně — výklad ztlumit a učinit co nejvíce srozumitelným. Tím se ovšem stalo, že některé teoretické problémy, s jejichž řešením začal v předchozí knize, vynechal v souvislosti s konfrontací pojmů produktivity a intenzity práce i s řešením jejich vzájemného vztahu. Tak na příklad je to problematika produktivity práce jako kategorie politické ekonomie, která je obdobná i v případě intenzity práce. I když podle našeho názoru Halaxa v diskusi čestně obstál při obhajování svého soudu o tom, že produktivita práce je ekonomická kategorie a že jako taková je předmětem zkoumání politické ekonomie, v nově předkládané knize se této otázce vyhýbá. Na jiných místech — a to je opět klad Halaxovy studie — své původní názory o vlivu absence a jiných ztrát společenské práce na produktivitu práce a o vztahu růstu produktivity práce k národnímu důchodu dále rozvádí.

Komplex otázek řešených V. Halaxou je rozčleněn do tří částí studie. Je to stať o podstatě produktivity a intenzity práce, stať o produktivitě a intenzitě práce v kapitalismu a stať o některých otázkách produktivity a intenzity práce v socialismu.

Autor v prvé části práce podává velmi přístupnou formou výklad základních marxistických pouček o produktivitě a intenzitě práce. Ze závěrů o otázkách vztahu produktivity a hodnoty přechází Halaxa k pochopení podstaty společenské produktivity práce. Zároveň uvádí příklady rozporů mezi produktivitou práce individuální a společenskou a rozebírá dále vztah produktivity a intenzity práce, rozdíly v obsahu těchto kategorií i jejich vzájemnou jednotu. Produktivita a intenzita práce jsou dvě rozporné stránky každého procesu, jež tvoří nedílnou jednotu a jsou vzájemně nerozlučné, neboť každá vykonávaná práce má své napětí a hustotu a má zároveň i svůj jistý efekt, jistý stupeň své užitečnosti a plodnosti. Jedno nelze odtrhnout od druhého, aniž ovšem produktivitu a intenzitu práce ztotožňujeme.

V souvislosti s těmito obecnými teoretickými úvahami, které jsou osvětlovány také na jednotlivých konkrétních případech, čímž vyniká jejich značný význam pro praxi, je v práci ve stručnosti naznačen základní způsob vyjadřování produktivity práce. Autor uvádí pouze nejobecnější výrazy produktivity práce $Q : T$ a $T : Q$. Je škoda, že autor neseznamuje čtenáře širše se základní problematikou vyjadřování a měření produktivity práce. Zejména otázka vyjadřování produktivity práce v jednotkách pracovního času nabyla by zajímavosti v konfrontaci s problematikou intenzity práce a jejího vyjadřování. Celkově Halaxa odmítá možnost měření produktivity i intenzity práce v její absolutní velikosti a připouští pouze možnost zachycovat její pohyb a usuzovat o charakteru tohoto pohybu. Problémy vyjadřování produktivity a intenzity práce jsou v knize naznačeny pouze všeobecně; autor si zřejmě nekladl za úkol dále je rozvíjet a řešit.

Poměrně široce rozebírá autor změny struktury hodnoty jednotlivého výrobku v důsledku pohybu produktivity práce (v menší míře při pohybu intenzity práce). Řeší otázku jak se mění množství živé a zpředmětněné práce v hodnotě výrobku a jejich vzájemný poměr při pohybu produktivity práce. V. Halaxa, opíraje se o některé Marxovy myšlenky vyjádřené v Kapitálu, a to zejména v první knize třetího dílu, zdůrazňuje, že při růstu produktivity práce dochází k absolutnímu poklesu živé i zpředmětněné práce, při čemž se však ve vzájemném poměru živá práce zmenšuje nejen absolutně, ale i relativně, kdežto zpředmětněná práce, i když se absolutně snižuje, tvoří stále vyšší podíl v hodnotě výrobku. Tento názor, i když je ilustrován na příkladu, není doložen dosti průkazným materiálem.

V. Halaxa použil v práci k doložení svého názoru pouze část z Marxova citátu, kterým K. Marx objasňuje, kdy a za jakých podmínek se může „nějaká nová výrobní metoda osvědčit jako skutečné zvýšení produktivity“ (K. Marx, *Kapitál III — 1*, SNPL 1955, str. 248; V. Halaxa — str. 21). Marx však právě v tomto citátu připouští obě tendence v relaci živé a zhmotněné práce, tedy růst produktivity práce při relativním poklesu té nebo oné formy práce. Dosti průkazný není ani odkaz na údaje sovětských ekonomů o vývoji této proporce v automatizovaných provezech, které Halaxa klade do protikladu k tvrzení B. Mince a ke krátkodobým údajům United Steel Corp. Průkazné vyřešení této otázky by si vyžádalo hlubší teoretickou analýzu i dlouhodobý rozbor faktického materiálu. Bylo by nutno přihlídnout k složitým souvislostem produktivity práce s fyzickým a morálním opotřebením výrobních nástrojů a strojů i k souvislostem produktivity práce a úspor velikosti hodnoty spotřebovaných pracovních předmětů při jejich ekonomičtější spotřebě. Změny v produktivitě práce nelze totiž zkoumat izolovaně od změn ve stupni použití nové techniky, organizace a technologie výroby. Je nutno přilížit ke skutečnosti, že v této souvislosti dochází k zavádění nových, levnějších surovin do výrobního procesu, ke zmenšování odpadu při zpracování surovin, ke snižování celkového váhového množství použitých surovin, pomocných látek, energie atp. To vše urychluje proces snižování velikosti hodnoty použitých pracovních předmětů a ovlivňuje i poměr zpředmětněné práce k podílu živé práce v hodnotě jednotlivých výrobků. I když proto nelze pokládat řešení položené otázky za dosti průkazné, je třeba přivítat skutečnost, že je opět dán popud k dalšímu zkoumání pro rozvoj našeho hospodářství i pro samu teorii politické ekonomie problematiky tak závažné. A to zejména proto, že V. Halaxa se tentokrát dotýká tohoto problému jak v souvislosti s kolísáním a s nerovnoměrností pohybu produktivity práce v předsocialistických formacích, tak i v souvislosti s rovnoměrným a nepřetržitým růstem produktivity práce za socialismu. Předkládá tedy tento svůj názor jako výklad obecné ekonomické zákonitosti, kdežto v minulé práci o něm hovořil pouze v rámci problému pohybu produktivity práce a změn ve struktuře hodnoty za kapitalistického výrobního způsobu.

V druhé části Halaxovy studie je provedena všeobecná charakteristika pohybu produktivity práce v kapitalismu, jsou analysovány základní následky tohoto pohybu a rozebrány otázky intenzifikace práce, zejména v souvislosti s tak zvaným vědeckým řízením práce v kapitalismu. Na hlavním, antagonistickém rozporu kapitalismu je prokázáno, že se vzeštný pohyb společenské produktivity práce s rozvojem kapitalismu zpomaluje a stává se čím dále tím více nerovnoměrnějším a kolísavějším. Hlonba za ziskem a ostrý konkurenční boj vyvolávají rozpory v pohybu produktivity práce: na jedné straně vedou k růstu produktivity práce, avšak na druhé straně jej současně brzdí. Zajímavý je poznatek o obdobném rozporu, který je vyvoláván mezi protichůdným pohybem produktivity práce v jednotlivých podnicích a úsecích výroby a pohybem společenské produktivity práce. Dále autor zkoumá vztah produktivity práce k velikosti nadhodnoty a k výši organického složení kapitálu. Z těchto dvou výchozích vztahů vyvozuje obecné poznatky o pohybu velikosti zisku a zaměstnanosti pracujících za kapitalismu. Potud ovšem rozsah řešených problémů nové Halaxovy studie nevyhořuje podstatně z rámce, v kterém byly analysovány v jeho předchozí knize. Tematicky nový je pouze paragraf o intenzifikaci a o tak zvaném vědeckém řízení práce. Ukazuje se spjatost procesu intenzifikace se zvyšováním produktivity práce při honbě za nadhodnotou a její důsledky jsou doloženy na poznatecích a zkušenostech zejména Fordova a Taylorova systému. Žel, že tato část Halaxovy studie má převážně ilustrativní charakter.

Nejrozsáhlejší je třetí část Halaxovy studie, nazvaná „Některé otázky produktivity a intenzity práce v socialismu“. V prvních třech paragrafech se pojednává krátce o využívání ekonomického zákona neustálého růstu produktivity práce v socialismu, dále všeobecně o významu snižování množství živé a zpředmětněné práce pro růst produktivity a o otázce společenské produktivity práce a jejího vyjadřování. Jde tedy o převážně teoretické problémy politické ekonomie, ale o takové, které mají přímý význam pro ekonomickou praxi. Autor v řadě případů dovádí rozebírání problémy také ke konkrétním otázkám praxe, jak je to vidět na příklad ve stati o významu snižování množství živé a zpředmětněné práce pro společenskou produktivitu práce. Zde je zdůrazněno, že pro celé národní hospodářství má zásadní význam zvyšování nejen individuální, nýbrž právě společenské produktivity práce, kterou autor chápe jako celkové snižování množství veškeré práce vynaložené na výrobu jednotlivých produktů, tedy jako úsporu nejen bezprostřední živé práce, ale i práce, která se zpředmětnila v materiálu, v surovinách, v energiích atd., z nichž a s jejichž pomocí byl výrobek zhotoven. Na přehledném příkladu je ukázáno, jak úspora pouze živé práce při opomíjení hospodárnosti s prací z předmětněnou nemusí vést ke snížení velikosti hodnoty jednotlivého výrobku, nýbrž naopak může často vést k jejímu růstu, což má za následek také zvýšení vlastních nákladů výrobku a tedy jeho zdražení. Autor v této

souvislosti upozorňuje, že se na některých závodech sleduje a hmotně podněcuje pouze úspora živé práce. To ovšem může vést ke zvýšené spotřebě zpředmětněné práce, takže konečný výsledek je často opačný, než jaký vskutku závod zamýšlel.

Zajímavé je řešení otázky sledování společenské produktivity práce z různých stran, na různých úrovních. Závažné je tu ne snad samo zjištění, že společenskou produktivitu práce je možné promítat na různých ekonomických úrovních s pomocí různých ukazatelů, nýbrž vlastní teoretický rozbor těchto jednotlivých průmětů, který patří k přínosům Halaxovy studie. Tuto stať je třeba hodnotit kladně, přestože se autor v ní nemůže opírat o teoretický rozbor problematiky hodnotového vyjadřování produktivity práce, který, jak jsme již uvedli, v první kapitole Halaxovy studie chyběl. Přínosem zůstává tato stať, i když jsou v ní jisté nepřesnosti a diskutabilní závěry, zejména pokud autor hovoří o národním důchodu v soustavě ukazatelů. Zde nejde ovšem o to, aby byly opakovány diskusní názory z minulých polemik. Je však nutno upozornit alespoň na takovou nepřesnost, jakou je na příklad směřování pojmu „realisovaného obchodního rozpětí“ s velikostí „nákladů oběhu“ i na polemický charakter cíle, který Halaxa sleduje konstatováním, že při výpočtu národního důchodu vyjádřeného osobní dopravou ze sféry hmotné výroby „je teoreticky málo zdůvodněno“ (viz str. 87). Nepřesnosti se týkají ovšem jen okrajových problémů, vlastní výklad teoretických otázek produktivity práce za socialismu je plně průkazný. V. Halaxa však zůstal dlužen podat čtenáři obdobné řešení problematiky intenzity práce v socialismu, teoretický rozbor jejich průmětů. Jde sice o oblast zkoumání prakticky doposud zcela neprobádanou, ale tím vědeckěji pro ekonomickou analýzu.

V posledních pěti paragrafech třetí části studie jsou řešeny otázky produktivity práce v těsné souvislosti s problematikou hospodářské politiky a některých úsekových ekonomik. Jde zejména o vliv rozdělení a využití pracovních sil a pracovního času, o využití výrobních prostředků, mzdových opatření a organizace práce a socialistického soutěžení na vývoj produktivity práce. Radu bystrých postřehů a závěrů přivítají zejména pracovníci hospodářské a politické praxe. Je však třeba litovat, že ani v této části své studie Halaxa nevyužil možnosti řešit problémy vlivu různých činitelů na pohyb produktivity práce v souvislosti s intenzitou práce. V řadě případů se takové otázky přímo nabízí k rozboru, který by pro naši ekonomickou praxi byl nesporným přínosem. Tak na příklad účelné nebo neúčelné rozdělení pracovních sil, jejich kvalifikace a stupeň využívání pracovního času se neodráží pouze v pohybu produktivity práce, ale, jak nás přesvědčuje praxe, i v poklesu nebo v růstu intenzity práce. V této souvislosti je velmi závažná a aktuální otázka pohybu intenzity a produktivity práce při plánovitěm zkracování pracovní doby v zemích socialismu. I když kategorie „produktivita“ a „intenzita“ práce bezesporu nejsou z všeobecného hlediska kategorie plně rovnocenné, má problematika změn v intenzitě a produktivitě práce v tomto případě rovnocennou závažnost. Obdobně nelze řešit otázku hmotných stimulů, otázku, jaké důsledky ve výrobním procesu vyvolává správná nebo nesprávná praxe mzdové politiky pouze na případě pohybu produktivity práce. Vliv hmotných stimulů se projevuje nejen na produktivitě, ale v mnoha případech právě na intenzitě práce. I stať, nazvaná „Působení rovnoměrného plnění plánů a rovnoměrné pracovní intenzity na produktivitu práce“ více o vzájemném vztahu intenzity a produktivity práce napovídá než řeší. V. Halaxa sice v úvodu ke své knize uvádí, že rozsah práce mu nedovolil uskutečnit hlubší rozbor některých otázek, takže byl nucen se podrobněji zabývat pouze nejzákladnějšími problémy, přesto však máme dojem, že právě velmi závažné problémy intenzity práce za socialismu byly opominuty.

Náš příspěvek má za úkol ukázat na kořeny, z kterých vyrostla nová Halaxova studie „Produktivita a intenzita práce“, a zároveň ukázat kriticky i na možnosti, které doposud zůstaly nevyužity. Tím však nelze nic změnit na skutečnosti, že Halaxova kniha pro svou přehlednou a velmi přístupnou formu výkladu i pro rozsáhlost ilustrujícího i dokazujícího materiálu je a bude s uznáním přijímána širokým okruhem hospodářských pracovníků i — a to zejména — pracovníky v oblasti ekonomické propagandy.

Vítězslav Řiháček

Příspěvek k diskusi o zákonu hodnoty a problému tvorby cen v SSSR. (Hilferding redivivus.)

V diskusním článku „Zákon hodnoty a problém tvorby cen v SSSR“ (přetištěném z časopisu „Voprosy ekonomiky“, č. 2, 1957 v časopise „Politická ekonomie“, č. 9, 1957) vyvrací J. Kronrod názory těch sovětských ekonomů, kteří tvrdí, „že prý se úhrn cen úhrného společenského produktu nemusí rovnat jeho hodnotě“.

Domnívám se, že otázka kvantitativního poměru mezi úhrnem cen a hodnot všeho